

КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ

Стаття присвячена дослідженню кримінальної субкультури як чинника протиправної поведінки засуджених і визначенню заходів запобігання вчиненню правопорушень та злочинів у пенітенціарних установах, а також шляхів нейтралізації негативного впливу кримінальної субкультури на її представників. Встановлено, що засвоєння пенітенціарної субкультури як складової кримінальної субкультури негативно впливає на стан і поведінку засуджених у місцях позбавлення волі й виступає як один із чинників вчинення злочинів у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі.

Ключові слова: кримінальна субкультура, засуджений, пенітенціарна установа, злочин, протиправні дії.

Чинники злочинності в установах виконання покарань пов'язані із самою суттю такого покарання, як позбавлення волі, коли людина потрапляє в замкнуте середовище, де засуджені живуть за певними правилами, порушення яких може привести до позбавлення життя.

Так, на початок 2014 р. в установах виконання покарань Державної пенітенціарної служби України відбували покарання такі категорії засуджених: 7971 особа, засуджена за умисні вбивства при обставинах, що обтяжують покарання; 25 710 осіб – за розбій та грабіж; 224 особи – за бандитизм; 529 осіб – за вимагання; 1878 осіб – засуджених за особливо тяжкі злочини до довічного позбавлення волі або яким вирок до смертної кари було замінено на довічне ув'язнення. Всього станом на 01.01.2014 р. у виправних колоніях утримувалось 104 тисячі засуджених, у слідчих ізоляторах – більше ніж 22 тисячі ув'язнених, у виховних колоніях – 890 неповнолітніх засуджених, у виправних центрах – 4871 особа [4].

У виправних установах засуджені потрапляють під вплив професійних злочинців, унаслідок чого багато хто з них засвоює певні моделі поведінки, включається в групи з негативною суспільною мотивацією, налагоджує певні зв'язки із закоренілими злочинцями, які підтримуються й після звільнення з місць позбавлення волі. Тюрму (місце позбавлення волі) вважають академією злочинного світу. Вона підтримує та зберігає традиції, кримінальну субкультуру, встановлює ієрархію, виконує функцію школи для молодих злочинців і курси підвищення кваліфікації для професійних злочинців. У тюрмі готують плани майбутніх злочинів, встановлюють необхідні зв'язки, укладають попередні союзи, згоди та договори про створення організованих злочин-

них угруповань на волі. Тобто місця позбавлення волі є своєрідним "базисом" окремого соціуму, в якому поряд з офіційними, встановленими нормами законодавства, створюються, підтримуються та поширюються неформальні норми й правила, які регулюють міжособистісні стосунки засуджених між собою та іншими суб'єктами процесу виконання й відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі [6, с. 17].

Вивченню особливостей кримінальної субкультури як загальноправового, культурологічного, кримінологічного, кримінально-виконавчого феномена, її елементів були присвячені праці таких учених, як: Ю. Александров, Ю. Алфьоров, В. Анісімов, А. Бронніков, Д. Виговський, М. Гернет, І. Гилинський, Ю. Дубягін, С. Максимов, А. Олійник, В. Пирожков, В. Родзієвський, Г. Старков, В. Тулегенов, Г. Хохряков, Ю. Чуфаровський та інші, які зробили значний внесок у справу розгляду й аналізу проблем удосконалення кримінального права та кримінології.

Метою статті є дослідження кримінальної субкультури як чинника протиправної поведінки засуджених у пенітенціарних установах і визначення заходів запобігання вчиненню правопорушень та злочинів у пенітенціарних установах, а також шляхів нейтралізації негативного впливу кримінальної субкультури на її представників.

Як уже було зазначено, коли суспільство або держава в тій чи іншій формі ізолює певну групу населення, утворюється субкультура цієї частини зі своїми цінностями, нормами, мовою, традиціями, способом життя.

Розуміння субкультури в більшості визначень базується на її відмінності від домінуючої (панівної) культури. В основі виокремлення субкультури із загальної культури, крім суб'єкта культури, лежить конфлікт норм, цінностей і ідеології. Під кримінальною субкультурою розуміють сукуп-

ність духовних і матеріальних цінностей, які регламентують та упорядковують життя й діяльність кримінальних спільнот, що сприяє їх живучості, об'єднаності, кримінальній активності та мобільності, спадковості поколінь правопорушників. Вдалим видається визначення кримінальної субкультури, запропоноване Д. Корецьким і В. Тулегеновим: кримінальна субкультура – сукупність цінностей, звичаїв, традицій, норм і правил поведінки, спрямованих на найбільш раціональну організацію життєдіяльності, метою якої є вчинення злочинів, їх приховування та ухилення від відповідальності [3, с. 17].

Кримінальна субкультура перебуває в стані постійного протистояння щодо панівних у суспільстві соціальних і правових норм. Потрапивши в кримінальну групу і сприйнявши її субкультуру, особа звільняється від соціальних заборон, а нерідко порушення цих заборон не тільки схвалюється, а є однією із норм кримінальної субкультури. Небезпека, яку створює вільне на сьогодні поширення норм кримінальної субкультури за допомогою як персоніфікованого механізму, так і загального криміногенного впливу на суспільство, не оцінена належним чином ні органами державної влади та правоохоронними структурами, ні суспільством загалом.

Кримінальна субкультура за своєю сутністю агресивна. Устої та звичаї кримінальної субкультури видозмінювалися, конкретизувалися, інтернаціоналізувалися тощо, тобто відбувалися своєрідне взаємне “кримінальне зараження”, “шліфовка законів” і традицій, перевірка їх “життєвості”, випробування на “міцність”. Історія розвитку злочинної субкультури свідчить про те, що звичаї пристосовуються до мікросередовища, в результаті замкнутого середовища, ізоляції засуджених ці звичаї ніби законсервувалися.

Живучість кримінально-злочинних традицій і звичаїв – об'єктивне явище, зумовлене відповідною реакцією антигромадських елементів на законні вимоги правоохоронних органів і суспільства в цілому. Але в сучасних умовах окремі компоненти субкультури в місцях позбавлення волі поступово змінюються. На перший план виступають такі організаційні форми й принципи, які потрібні для прихованої протиправної діяльності з метою отримання матеріальної вигоди. Злочинні групи у виправних установах обирають із числа засуджених осіб як об'єктів своїх посягань. Частина засуджених при цьому є співучасниками незаконних дій, а інші – жертвами злочинів. На цій основі щоразу виникають конфлікти між окремими угрупованнями [2, с. 72–78].

У середовищі засуджених існує своя ієрархія. Для того, щоб відокремити себе від інших засуджених і тримати їх у покорі, організатори злочинних угруповань розро-

били й намагаються впроваджувати свої “закони”. На думку більшості кримінологів, протиправна діяльність, здійснювана лідерами тюремного світу, спрямована на встановлення пріоритету свого неформального впливу на основну масу засуджених і становить основу протидії адміністрації пенітенціарної установи [8, с. 7].

На думку вітчизняних експертів і за результатами окремих досліджень зарубіжних учених, від 50% до 80% засуджених, які відбувають кримінальне покарання у виді позбавлення волі в установах виконання покарань, і близько 90% ув'язнених, які утримуються в слідчих ізоляторах, перебувають під впливом пенітенціарної (тюремної) субкультури. Більшість засуджених і ув'язнених постійно відчувають тривогу за особисту безпеку та вважають головною умовою її забезпечення дотримання традицій і норм тюремної субкультури, а не виконання вимог чинного кримінально-виконавчого законодавства [4].

Кримінальні традиції й “закони” кримінальної субкультури безпосередньо позначаються на рівні злочинності в пенітенціарних установах. Різні злочинні угруповання в середовищі засуджених становлять підвищену суспільну небезпеку. По-перше, вони формуються з осіб, які мають кримінальне минуле (незалежно від того, були вони за це притягнуті до відповідальності чи ні). По-друге, їх члени вчиняють злочини частіше, ніж інші засуджені. По-третє, злочинні угруповання є своєрідними каталізаторами поширення злочинності в установах виконання покарань. По-четверте, наявність “протиправного бізнесу” в місцях позбавлення волі, що існує завдяки злочинним формуванням, дає змогу втягувати в злочинну діяльність нових засуджених, а також негативно впливати на тих, хто не має змоги дістати підтримку з боку адміністрації виправних установ. По-п'яте, ці структури мають свою ієрархію “авторитетів” (“вимагателів”, “охоронців” тощо). По-шосте, члени таких груп насаджують атмосферу єдиної “сім'ї”, певні ритуали, після виконання яких між “новачком” і “авторитетом” настають відносини “батька” (пахана) та “сина” (пацана) [2, с. 72].

Кримінальна субкультура має суттєвий вплив на соціально-психологічний стан і поведінку засуджених у місцях позбавлення волі й інколи виступає як одна з умов вчинення злочинів засудженими в процесі відбування покарання у виді позбавлення волі – від втеч, тілесних ушкоджень і самоушкоджень до вбивств. Це підтверджують дані, отримані в ході проведеного опитування співробітників установ виконання покарань та засуджених, що вчинили злочини під час відбування покарання: 32% співробітників вказали на негативний вплив на засуджених кримінальних традицій та звичаїв, а 38,2% засуджених дотри-

мувалися субкультурних норм при вчиненні злочину в установі виконання покарання [5, с. 12].

Пенітенціарні злочини й правопорушення, випливаючи з традицій тюремної субкультури, є такими, що становлять підвищену небезпеку, оскільки вміння паралізувати діяльність виправної установи показує на авторитет і повагу того або іншого представника тюремної субкультури, що перебуває в установах пенітенціарної системи. Уміння організувати маси засуджених на непокору вимогам адміністрації й режиму пенітенціарної установи є вагомим аргументом у вирішенні тієї або іншої суперечки, що виникає між адміністрацією пенітенціарної установи та лідерами злочинного світу. І адміністрація не може на цей факт не зважати, оскільки стає заручником у подібних ситуаціях.

Отже, негативний вплив кримінальної субкультури на її представників не дозволяє, а точніше, ускладнює діяльність адміністрації пенітенціарних установ досягти основних цілей і виконання завдань кримінально-виконавчого законодавства України.

Ситуація, що склалася, зумовлює необхідність підвищення ефективності діяльності персоналу пенітенціарних установ з нейтралізації негативного впливу як "авторитетів" злочинного світу, так і всієї субкультури в цілому на більшість її представників. Тому розробка та реалізація кримінально-правових, кримінологічних, педагогічних і організаційних заходів запобігання негативному впливу субкультури на її представників є важливим засобом забезпечення основної мети покарання.

Загальною метою системи або механізму протидії злочинності, а також злочинним проявам кримінальної й пенітенціарної субкультури є безпека всіх охоронюваних законом об'єктів: життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності кожної людини, її родини, прав власності, політичних, трудових, соціальних прав, законних інтересів, свобод та інших встановлених Конституцією України гарантій безпечних умов існування людини, держави та суспільства в будь-якій сфері їх життєдіяльності.

Розглядаючи майбутню пенітенціарну систему України як спеціальний суб'єкт загальнодержавної системи національної безпеки і протидії злочинності, ми поділяємо думку відомих учених-кримінологів про те, що окрема система протидії негативним проявам пенітенціарної субкультури повинна бути: організаційно єдиною й керованою; стійкою та мобільною; усебічно ресурсно забезпеченою, здатною адекватно та оперативно відреагувати на будь-які зміни обстановки в звичайних і надзвичайних умовах; захищеною від несанкціонованого проникнення або політичного впливу; соціально сприйнятою більшістю населення

й інститутами громадянського суспільства; економічною та гнучкою [1, с. 68].

Зважаючи на специфіку контингенту впливу в місцях позбавлення волі, напрями нейтралізації та протидії кримінальної субкультури можна розподілити таким чином: діагностичні (вивчення прибулих для відбування покарання осіб з метою раннього виявлення засуджених, схильних до деструктивних форм поведінки і таких, що підтримують кримінально-злочинські традиції і звичаї тощо); корегуючі (систематична індивідуальна робота із цими засудженими з метою недопущення негативного впливу на інших засуджених); профілактичні (руйнування малих груп засуджених негативної спрямованості, виявлення конфліктних і передконфліктних ситуацій у малих групах засуджених, недопущення вирішення конфлікту з використанням норм кримінальної субкультури, виявлення ролі неформальних лідерів у групах засуджених і розробка заходів відриву їх від групи й розвінчання їх в очах інших засуджених); адаптаційні (забезпечення психологічної підтримки засуджених, які перебувають у місця позбавлення волі, особливо в період пенітенціарної адаптації, орієнтування їх на свідомий вибір позитивного шляху відбування покарання, своєчасного блокування неформальних стосунків із засудженими з антисуспільною спрямованістю – як правило, носіями кримінально-субкультурних традицій і звичаїв, – профілактика суїциду серед засуджених, удосконалення постпенітенціарної практики, контролю і нагляду за особами, що звільнилися з місць позбавлення волі, та надання їм необхідної підтримки й допомоги).

За результатами опитування співробітників кримінально-виконавчої системи та засуджених, які вчинили злочини під час відбування покарання, основними запобіжними заходами були названі: руйнування малих груп засуджених негативної спрямованості (38,3% респондентів-співробітників), протидія впливу на засуджених та поширенню серед них кримінальних традицій і звичаїв (37,3% респондентів-співробітників), покращення матеріального й побутового стану засуджених (36,3% респондентів-співробітників), поширення заходів діагностичного, корекційного та запобіжного психологічного характеру (31,3% респондентів-співробітників), великий термін нового кримінального покарання (30,9% респондентів-засуджених), усунення впливу негативно налаштованих засуджених (31% респондентів-засуджених), усунення впливу негативних звичаїв, що склалися в середовищі засуджених, та освоєння психологічних методів регуляції поведінки (самостійно або за допомогою психолога) (28% респондентів-засуджених) [7, с. 164–168].

До системи заходів із запобігання поширенню кримінальної субкультури серед засуджених та вчиненню злочинів і проти-

правних дій у пенітенціарних установах доцільно включити:

- залучення громадських організацій, релігійних конфесій, батьків;
- створення самодіяльних організацій засуджених як протипаги неформальним лідерам кримінальної субкультури;
- створення й поліпшення побутових умов, умов на виробництві, збільшення кількості позитивних стимулів (заохочень) засуджених за дотримання вимог режиму;
- навчання співробітників кримінально-виконавчої системи педагогічних навичок;
- розвиток суспільних організацій засуджених (у тому числі громадських фондів);
- поліпшення соціально-побутових умов відбування засудженими покарання, підвищення якості медичного обслуговування;
- поліпшення виховної роботи із засудженими;
- підвищення рівня їх загальної і професійної освіти.

Уся діяльність має бути націлена на ліквідацію ідейно-моральних основ кримінальної субкультури [8, с. 13].

Одним з найбільш відповідальних напрямів у діяльності установ виконання покарань із запобігання злочинам і нейтралізації негативного впливу кримінальної субкультури є виховна робота. Вона спрямована на формування шанобливого ставлення до людини, суспільства, праці, норм, правил і традицій людського буття, на підвищення їх освітнього й культурного рівня. Ефективність виправлення засудженого багато в чому визначається якістю виховної роботи з формування в них законослухняної поведінки. Велике значення має й морально-правове виховання, яке полягає у формуванні морально-етичних установок, ознайомленні засуджених з основами етики, психології спілкування. Морально-правове виховання створює сприятливу атмосферу для нейтралізації негативної дії кримінальної субкультури на засудженого, на підвищення інтелектуального рівня і, зрештою, запобігає здійсненню засудженими злочинів, формує законослухняного громадянина й готує до життя на волі.

Висновки. Таким чином, як основні напрями вдосконалення системи виховно-освітньо-виховного процесу в пенітенціар-

них установах та з метою запобігання вчиненню пенітенціарних злочинів і правопорушень, а також нейтралізації негативного впливу кримінальної субкультури на її представників доцільно виділити: виховну, освітню, педагогічну, релігійну та організаційно-правову складові нейтралізації негативного впливу кримінальної субкультури на основну масу засуджених.

Список використаної літератури

1. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Літвінов. – Харків : ХНУВС, 2011. – 308 с.
2. Горбачевський В. Я. Кримінологічний аналіз умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень в установах виконання покарань / В. Я. Горбачевський, В. В. Топчій // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 72–78.
3. Корецький Д. А. Кримінальная субкультура и ее криминологическое значение / Д. А. Корецький, В. В. Тулегенов. – Санкт-Петербург, 2006. – 243 с.
4. Крикушенко О. Г. Інституційно-правові основи протидії негативним проявам пенітенціарної (тюремної) субкультури [Електронний ресурс] / О. Г. Крикушенко. – Режим доступу: <http://legalactivity.com.ua/index.php?option=comcontent&view=section&id=25&Itemid=134&lang=en>.
5. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Ю. Лукашевич. – Харків, 2001. – 24 с.
6. Організовані злочинні угруповання в Україні: традиційне і типове / під заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Н. Ярмиша. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. – 238 с.
7. Радзівський В. Про окремі соціальні передумови виникнення кримінальної субкультури / В. Радзівський // Підприємство, господарство і право. – 2012. – № 8. – С. 164–168.
8. Яковлев Н. А. Тюремная (пенитенциарная) субкультура как криминогенный фактор и перспективы нейтрализации ее негативного влияния : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. А. Яковлев. – Рязань, 2006. – 23 с.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2015.

Градецкий А. В. Кримінальная субкультура как криминогенный фактор противоправного поведения осужденных в пенитенциарных учреждениях

В статье рассмотрены вопросы влияния криминальной субкультуры на процесс исправления осужденных в пенитенциарных учреждениях. Отмечается, что криминальная субкультура часто выступает криминогенным фактором, детерминирующим преступления и правонарушения в местах лишения свободы; предлагаются меры по нейтрализации влияния криминальной субкультуры на ее представителей, а также по профилактике преступлений и правонарушений среди осужденных к лишению свободы.

Ключевые слова: криминальная субкультура, осужденный, пенитенциарное учреждение, преступление, противоправные действия.

Gradetsky A. Criminal Subculture as the Factor of Criminal Activity in Penal Institutions

The article deals with some particularities of prison subculture as a special kind of criminal subculture.

The questions of criminal subculture influence on the correction process of convicted persons in penitentiary establishments are considered. It is marked that criminal subculture often comes as criminogenic factor, determining crimes and offences in the places of imprisonment; the measures are offered on neutralization of influence of criminal subculture on her representatives, and also on the prophylaxis of crimes and offences convicts to imprisonment. Also, the problems of co-operation and negative influence are violated on society of criminal subculture, and also tying up with this phenomenon processes of criminology.

The article presents a definition of the criminal subculture, identifies the main characteristics and distinguishing features of interaction between the prison subculture and the dominant culture in the modern society.

The aspects of the spreading influence of the criminal subculture on the contemporary national culture have been identified, and ways for overcoming this influence have been outlined.

Stated aims of imprisonment include rehabilitation of prisoners and their restoration to society, and the prison subculture can be used as a yardstick for measuring the degree of success in accomplishing these aims.

The prison subculture comprises norms, customs, rituals, language, and mannerisms that depart from those required by penal law and prison rules.

One of the most responsible directions in activity of penal institutions in crime prevention and negative influence of criminal subculture neutralization is educator work. The high profile has a moral and rightful training and concludes in forming ethical purposes. Moral and legal training sets up a favorable atmosphere for neutralization the negative influence of criminal subculture on prisoners and hence prevents the perpetration of a crime by the convicted persons, forms the lawful conduct and makes ready to a new life after discharge.

Key words: criminal subculture, prisoner, crime, penal institution, criminal activity.